

vonden dezen de confessionelen. Samen stevenden zij al vóór de eerste wereldoorlog — die het nationaal besef nog verder ontliberaliseerde—af op de pacificatie van 1917. Het oorspronkelijk door liberalen gedomineerde nationalisme was vervangen door het pluriforme nationalisme van de verzuilde samenleving.

Is dit rijke boek ook een overtuigend boek? Dat waag ik toch enigszins te betwijfelen. Wie de karakterisering van de onderling verschillende liberale denkwijzen en van de afzonderlijke decennia eens naast elkaar gaat zetten, stuit gemakkelijk op inconsequenties en tegenstrijdigheden. Op de onscherpe cesuren binnen de beschreven vijftig jaar heb ik reeds gewezen. De vele verschijningsvormen van het liberalisme, inherent aan het karakter van deze geestesstroming en meer in het bijzonder typerend voor haar desintegratie, stelden de auteur voor grote problemen bij het aangeven van de hoofdlijnen die hij nu juist zo graag heeft willen trekken. Kan het verbazen dat hij regelmatig zijn toevlucht heeft genomen tot het interpretatiemodel van de ambivalentie en de paradox? 'Ambivalent' en 'paradoxaal' zijn woorden die men in deze dissertatie regelmatig tegenkomt. 'De ambivalente houding die liberalen *vanaf hel begin* (cursivering van Te Velde) tegenover de 'moderne wereld' aannamen' moet veel verklaren (64). Zo werd de houding van veel Nederlandse liberalen tegenover Transvaal 'door paradoxen beheerst' (71). Op bladzijde 90 stelt de schrijver *en passant* vast dat het thema van zijn boek bestaat in 'de verwevenheid van politiek en ethiek of moraal'. Daarmee stelde hij zich geen eenvoudige opgave, want even eerder is hij het zelf die opmerkt dat de toenmalige relatie tussen internationale politiek en expansie enerzijds en cultuur en moraal anderzijds 'gecompliceerd en paradoxaal' was (82). Tot welk een paradox leidde verder de liberale opvatting van objectieve wetenschap in combinatie met het subjectief beleefde nationaal bewustzijn (140)! Op deze wijze heeft Te Velde nogal wat gekunsteld aandoende verbandleggingen aannemelijk trachten te maken. Van de andere kant mist de lezer bijvoorbeeld node de plaats die de koloniale kwestie in de ontwikkeling van het nationaal besef heeft ingenomen. Bij nader inzien ligt het wellicht toch niet alleen aan de recensent, wanneer deze de door hem gegeven samenvatting niet vindt uitmunten door inzichtelijkheid. Dat neemt niet weg dat diens eindoordeel over het boek overheersend positief is. De schrijver heeft op een originele manier licht geworpen op een materie waarvan hij onvermoede aspecten scherpzinnig heeft aangetoond.

J. A. Bornewasser

M. Berckmoes en M. Struyfs, ed., *Honderd jaar geschiedenis van de Maatschappij voor geschiedenis en oudheidkunde te Gent (1893-1993)* (Verhandelingen der Maatschappij voor geschiedenis en oudheidkunde te Gent XVIII; Gent: Maatschappij voor geschiedenis en oudheidkunde te Gent, 1993, 315 blz., ISSN 0779 8482).

Bij de studie van de negentiende-eeuwse Belgische geschiedschrijving is de voorbije jaren in toenemende mate aandacht besteed aan de wijze waarop het door de Revolutie van 1830 gestimuleerde nationale besef en het uit het *ancien régime* overgeleverde gewestelijke particularisme op historiografisch vlak met elkaar werden verenigd. De na 1830 ontstane provinciale, regionale of lokale historische genootschappen boden daarbij een geschikt uitgangspunt. De viering van het honderdvijftigjarig bestaan of van het eeuwfeest van deze *cercles historiques* of *sociétés archéologiques* gaf het onderzoek—veelal licentieverhandelingen—een bijkomende impuls. Zo werden in de jaren tachtig monografieën gewijd aan onder meer de Brugse *Société*

d'Emulation pour l'histoire et les antiquités de la Flandre occidentale (! 838), de *Société d'art et d'histoire du diocèse de Liège* (1880) en de Koninklijke kring voor oudheidkunde, letteren en kunst van Mechelen (1886). Voor de Maatschappij voor geschiedenis en oudheidkunde te Gent (1893) werden reeds vanaf 1976 plannen in die richting gemaakt, maar pas in 1990 studeerde Michiel Berckmoes aan de Gentse universiteit af met een licentieverhandeling over dit genootschap. Deze verhandeling, hoofdzakelijk gebaseerd op het archief en de periodieken van het genootschap zelf, is nu — bij de viering van het eeuwfeest — bewerkt en gepubliceerd.

De Maatschappij voor geschiedenis en oudheidkunde te Gent ontstond uit het verlangen van een aantal burgers (onderde bezielende leiding van Auguste de Maere) de verdediging van het historisch patrimonium van de stad systematisch ter hand te nemen. Nog voorde eeuwwisseling boekte zij haar eerste successen op dit vlak. Door professionalisering en institutionalisering verstevigd, beleefde zij na 1900 — tijdens de eerste jaren van het (meer dan een halve eeuw durende) voorzitterschap van kanunnik Gabriel van den Gheyn — gouden tijden. De monumentenzorg bleef het voornaamste terrein waarop zij zich bewoog, maarer werden ook voordrachten over de Gentse (kunst)geschiedenis georganiseerd, initiatieven op het vlak van het archiefwezen ontplooid, een fotografische collectie aangelegd, een *Bulletin*, *Annales* en een *Inventaire archéologique* uitgegeven. In 1914 trad de stagnatie in. Na de eerste wereldoorlog stelde de Maatschappij zich bescheidener op. Zij werd bovendien een steeds geslotener, van de samenleving geïsoleerd rakend gezelschap dat zich niet langer primair met de monumentenzorg, maar met het inrichten van wetenschappelijke *conférences* bezighield. Die trend zette zich na 1945 door. Onder het voorzitterschap van Hans van Werveke werden de activiteiten grotendeels gereduceerd tot de uitgave van de *Handelingen*. Daardoor werd de identificatie met het historisch seminarie van de Gentse universiteit opvallender; dat seminarie herbergde immers niet alleen een groot deel van de auteurs, maar ook van de lezers van de *Handelingen*. Deze ontwikkeling heeft zich de voorbije jaren geconsolideerd: de Maatschappij verloor haar autonomie. Tot afzonderlijke studie, zo blijkt ook uit Berckmoes' historiek, leent haar recente geschiedenis zich moeilijk.

Het jubileumboek als necrologie? Zo heeft de auteur het ongetwijfeld niet bedoeld. Het beeld dat hij schetst, is helderen gedetailleerd, laat zien wat werd bereikt en wat werd betracht. Toch voldoet het niet, en dat niet alleen om de van weinig verbeelding getuigende opbouw. Berckmoes' geschiedenis is te zeer een besloten geschiedenis. Nooit heeft de auteur de behoefte gevoeld de ontwikkeling van 'zijn' Maatschappij met die van soortgelijke genootschappen te vergelijken. Die eenkennigheid wrekt zich vanaf de eerste regels van het boek. Berckmoes merkt op dat de Gentse burgers vóór 1850 niet veel interesse voor het eigen verleden toonden. De lezer kan niet anders dan zijn instemming betuigen en vraagt zich af waarom de Gentse Maatschappij inderdaad vijfenvijftig jaar later dan de Brugse *Société* werd opgericht. Die vraag wordt echter niet beantwoord. Berckmoes constateert eenvoudig — op gezag — dat 'de tijd er toen gewoon niet rijp voor was' (17). De tijdgeest functioneert ook verderop als een *deus ex machina*: het initiatief van De Maere kon, aldus de auteur, slagen 'doordat het op het geschikte moment kwam en voldeed aan de noden van die tijd' (76, vgl. 48). De Gentse tijdgeest had de Brugse met andere woorden ingehaald. Of zou de Gentse 'laattijdigheid' toch op een andere manier dienen te worden begrepen?

Een comparatieve aanpak had de auteur bewust kunnen maken van de problemen die in de door hem beschreven geschiedenis liggen vervat. Zij had de gegevens tot gelding kunnen brengen. Dat had ook een ruimere contextualisering van de historiek van de Maatschappij kunnen doen. Berckmoes stelt vast dat het Gentse genootschap een belangrijke rol speelde bij de oprichting in 1903 van het Verbond der Maatschappijen van geschied- en oudheidkunde van Oost-

Vlaanderen, dat er gedurende de eerste decennia van het bestaan volop over restauratietechnieken werd gedebatteerd, dat het ledenaantal na de eerste wereldoorlog afnam. Maar versterkte of verzwakte dat provinciale particularisme het nationale patriottisme? Welke vorm van historisch besef verraadden de standpunten in de restauratiediscussie, gevoerd op een moment dat de samenleving werd gemoderniseerd en de kunstwereld een zelfbewuster houding aannam? Bewees het dalende ledenaantal dat de genootschappelijke organisatie zichzelf na 1914 als vorm van sociabiliteit had overleefd? Dergelijke vragen dringen zich op, maar Berckmoes' aanpak geeft hen geen ruimte. Ook de geforceerd beeldende stijl—de eindredactie heeft zich op dit punt al te bescheiden getoond—kan daar niets aan veranderen.

Berckmoes' studie mist dus reikwijdte. De verdienste de 'interne' geschiedenis van de Gentse Maatschappij duidelijk in kaart te hebben gebracht, kan de schrijver echter niet worden ontzegd. Het bibliografische instrument dat aan de historiek is toegevoegd, maakt bovendien de publikaties van de Maatschappij toegankelijk. Aan de hand van een op auteursnamen gerangschikte lijst van artikelen en een trefwoordenindex (waarin bij het lemma 'Dhondt' het nummer 279 dient te worden gevoegd) ontsluit Mare Struyfs er de *Annales/Handelingen* (voor de periodes 1894-1923 en 1944-1990) en het *Bulletin/Bulletijn* (1922-1939). Het feit dat de honderdjarige de voorbij halve eeuw de gedaante van een papieren genootschap heeft aangenomen, wordt hierdoor overigens nog eens benadrukt.

J. Tollebeek

M. Coesèl, *Zinkviooltjes en zoetwaterwieren. J. Heimans (1889-1978). Natuurstudie en natuurbescherming in Nederland* (Dissertatie Universiteit van Amsterdam 1993; Hilversum: Verloren, 1993, 384 blz., f54,-, ISBN 90 6550 364 1).

Rond 1900 begon in Nederland het eerste 'biologisch reveil': een opbloei van de natuurstudie en de belangstelling voor de inheemse natuur. In de jaren zestig en zeventig van deze eeuw ontstond opnieuw zo'n plotselinge opleving in de interesse voor de natuur: het tweede 'biologisch reveil'. Daartussenin ligt het leven ingebed van de hoofdpersoon van dit boek, Jacob Heimans.

Jacob Heimans, geboren in 1889, was de zoon van de Amsterdamse onderwijzer Eli Heimans, die samen met zijn collega Jac. P. Thijssse de stuwende kracht vormde achter het eerste biologisch reveil. Hij studeerde biologie aan de Universiteit van Amsterdam, onder andere bij de beroemde Hugo de Vries, werkte van 1914 tot 1946 (met onderbreking in de oorlogsjaren) aan dezelfde universiteit als assistent, conservator herbarii en privaat-docent, was van 1917 tot 1941 en opnieuw in 1945-1946 als leraar plant- en dierkunde verbonden aan het Amsterdams Lyceum, promoveerde in 1935 en werd in 1946 aan zijn alma mater tot hoogleraar bijzondere plantkunde en elementaire genetica benoemd. Hij ging met emeritaat in 1959 en overleed in 1978. Naast zijn betrekkingen in het middelbaar en hoger onderwijs vervulde Heimans tal van nevenfuncties op het gebied van de natuurstudie en de natuurbescherming.

De waarde van dit boek over Jacob Heimans, waarop de biologe Coesèl kort geleden promoveerde, ligt niet in de eerste plaats op het zuiver biografische vlak. Dat is niet de schuld van de schrijfster. Heimans was nu eenmaal geen Hugo de Vries of Jac. P. Thijssse. Zijn persoonlijk leven was niet onbewogen (hij bracht de jaren 1942-1945 door in concentratiekampen en ontsnapte met zijn gezin ternauwernood aan transport naar Auschwitz), maar